

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 60 (1975)
Heft: 5

Artikel: Ina dira lutga : il romontsch ella veta da mintga di
Autor: Manetsch, Augustin
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882397>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

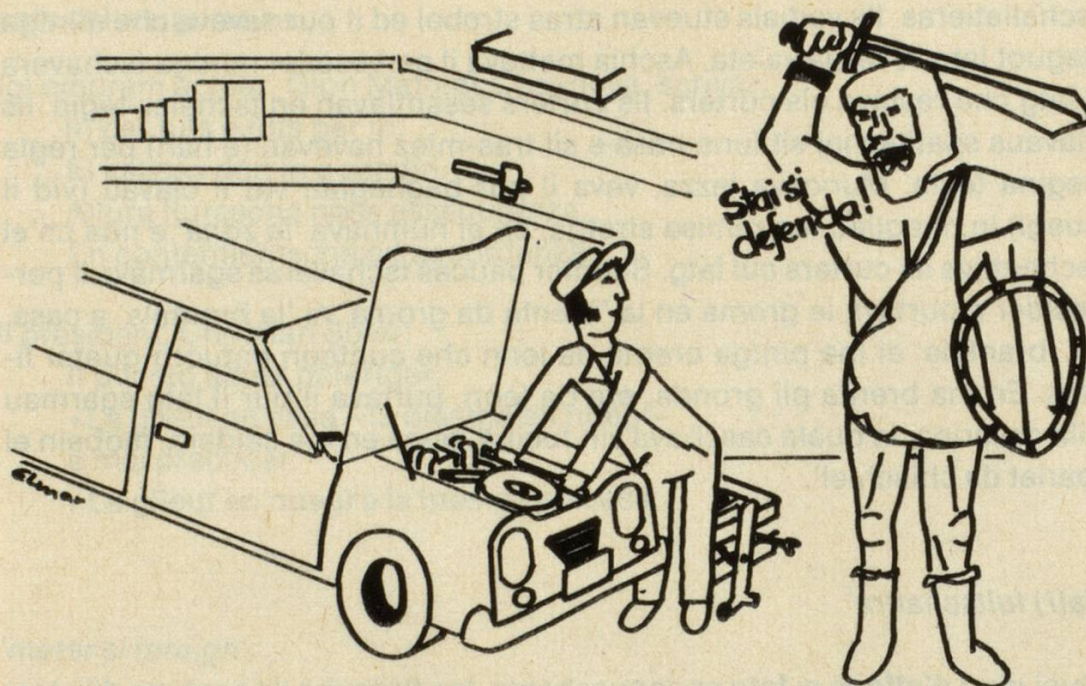
Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Ina dira lutga

Il romontsch ella veta da mintga di

dad Augustin Manetsch

Sco habitonts dallas muntognas stein nus en in cumbat permanent. Per fortuna consista quei cumbat buca enten gloriusas bravuras d'uiara che vegnan silsunter glorificadas els cudischs da scola e per ils aspecturs da films patriotics. Il cumbat dil muntagnard ei in cumbat encunter ils elements dalla natira, in cumbat encunter malauras, stempraus, bovas e lavinas. Ina gronda part dils muntagnards grischuns plaidan romontsch. Per quels Romontschs vegn aunc in ulteriur cumbat vitier, il cumbat per la defensiun dil lungatg.

Il cumbat dil Romontsch encunter l'invasiun e l'influenza tudestga-germana, ei aschi vegls sco il romontsch sez. E tgei cumbat ei quei! Igl ei bein in cumbat che vegn battius senza fanatisssem, buca sco quei ch'ins sa constatar tier minoritads linguistics ordeifer la Svizra. Mo tuttina eis ei in dir cumbat. Sco dus boxists che attaccan senza remischun e tuttina tenor reglas exactas duront quendisch rundas, aschia secumbattan romontsch e tudestg. E sco dus boxists – jeu patratgel buca gest alla peisa greva –

san s'embratschar suenter ina dira lutga, s'embratschein nus era cun nos convischins tudestgs. Mo il cumbat emblidein nus mai, e strusch ch'in ei vargaus, sepresenta gia l'auter.

Tgi che ha il cletg da viver en ina cuntrada spirontamein romontscha, vegn cunfruntaus di per di cun tals problems. El vesa detagls che anflan strusch menziun ella pressa ed auda era a selamentond ils pigns – mo buc ils menders – denter ils Romontschs.

Nus lessen presentar entginas sequenzas da quei cumbat a nos preziai lecturs. Per quels che vivan dil vargau e fidan buca agl avegnir, vulein nus remarcar:

Ins ha forse mai tschintschau aschi bein romontsch

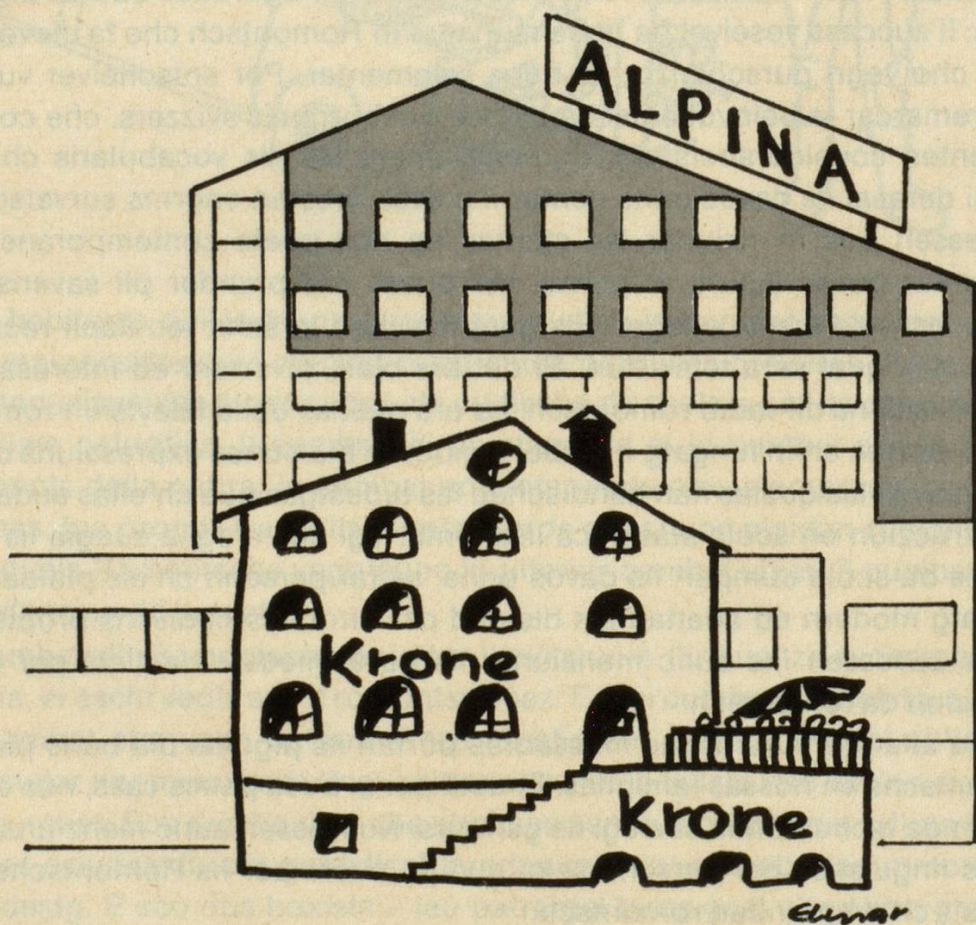
Gronds umens romontschs d'avon gleiti tschien onns han scadenau cun lur pussentas vuschs il pievel ord la sien. Patertgeien mo ad in Giachen Casper Muoth ni ad in Giachen Michel Nay. Quellas vuschs ein buca stadas senza resun en nies pievel, e nies pievel ei seregurdaus da sias atgnads. Il success veseivel ha buca muncau. In Romontsch che fa diever da quei che vegn purschiu oz, sa buca selamentar. Per entscheiver vulein nus remarcar la beinvulientscha da nos conburgheis svizzers, che consista enten considerabels susteniments finansials. Ils vocabularis ch'ei vegni derasai ils davos onns denter il pievel, prestan enorms survetschs. Lu lessen nus menziunar las stentas da nos poets contemporans da presentar buna lectura al pievel. Ins duess mo prender pli savens ils cudischs giud cruna e leger. Els garanteschon in schit tec dapli recreaziun ch'enqual sera televisiun. Ei dat bia bien, divertent ed interessant. Las emissiuns dil radio romontsch, ed era quellas dalla televisiun romontscha, portan en in lungatg movibel e modern bia bunas expressiuns denter il pievel, las qualas han bandischau las tudestgas nua ch'ellas audan. L'instrucziun en scola stat buca lischenta. Tgi che sfeglia e legia ils cudischs da scola cumpari ils davos onns, sa far persenn ch'els plaidan in lungatg modern ed adattau als dis dad oz. Ultra dils cudischs propis da scola, savessen ins aunc menziunar ils novs mieds didacticts per l'instrucziun da romontsch.

Grazia alla premura dallas mussadras portan ils pignets bia buns plaids romontschs en nossas famiglias. Ei detti par'ei buca paucs cass, nua ch'il pignet da tschun onns curregi ils geniturs. Nus lessen aunc menziunar ils cuors linguistics per carschi, seigi quei lu cuors per ils Romontschs, ni per tals ch'emprendan romontsch.

Avon 100 onns

Per vegnir sissu ch'ins scriveva avon tschien onns mender che oz, drovan ins mo sfegliar empau en cudischs e gasettas da lu. Sche vus meis empau a fuffergnond per nos vitgs sursilvans entuorn, anfleis vus quasi en minga vitg ina baracca d'in hotel che porta in num tudestg. Sto esser ch'ins ha gia giu fatg avon tschien onns il sforz da rabitschar il turissem en Surselva, mo senza informar il turist ch'el sesanfli en ina cuntrada romontscha. Sch'ins consultescha ils prospects e las reclamas da lu, para la moda co nossa cuntrada vegneva presentada quasi ridicula. Cun tgei stinadadad ch'ins untgeva allusiuns e noziuns romontschas!

Oz ei quei midau favoreivlamein, segir era ina consequenza dil «stai si, defenda!» Nus schein suandar entgins num, novs e vegls che nus havein cattau en tiara romontscha.

Nums vegls

Seehof
Oberalp
Hirschen
Krone
Post
Zur Brücke

Nums novs

Riva
Cucagna
Alpina
Miraval
Panorama
Dulezi

Ed aschia vinavon. Secapescha ch'il num sto buca star en connex cun la qualitat dil hotel, e mo cun in bien num eis ei buca fatg. Mo igl ei gia fatg enzatgei. Igl ei era legreivel da constatar ch'ins anfla tons bials nums per nossas bialas casas. Meins plascheivel eis ei ch'ins tudestgescha aunc bia memia bia vias e quaters, cura ch'ins indichescha las adressas. Per Mustér vesa quei ora aschia, ch'ins anfla leu tons e tons che habiteschan ella Lukmanierstrasse, ella Oberalpstrasse, sil Dorfplatz, a St. Johann etc. Nus spitgein mo aunc tochen che:

ils da Raveras scrivàn
ils da Gonda scrivàn
ils da Cons scrivàn
ed ils da Clavaniev

Uferanriss
Geröllhalde
auf den Feldern
Neustall

Quei fuss consequenza!

Sin rodaias

Gronds eveniments tecnics e culturals han adina pretendiu gronds sforzs dil romontsch. Con bein essan nus preparai per quels? Scadincass cu la viafier ei vegnida per l'emprema gada dalla Surselva enasi, steva ei buca bein. Pertgei indicheschan quasi tuttas staziuns il num tudestg dil vitg? Cons plaids ein vegni surpri lu dil tudestg. Oz ein biars da quels puspei bandischai ed han fatg plaz allas bunas expressiuns romontschas sco:
il tren (nos vegls tschintschavan aunc dil zug)

il binari
l'untgida
la rodaia
la roda dentada

il cautren
la staziun
il spurtegl
il caustaziun

Quels e biars auters plaids ein integrai oz el lungatg da mintgadi. Casa e scola han segir contribuì il siu. Mo igl ei adina il pli instructiv ed impresiunont d'udir quels plaids ord la bucca digl um dalla branscha, en nies cass pia igl emploiau da viafier. Nus lein esser engrazieivels a tuts quels emploiai che gidan a derasar quels plaids, e sco nus havein saviu constatar, dat ei biars dad els che tgiran cun premura il lungatg mumma.

Il fervent giavisch alla adressa da nossas staziuns füss aunc che tuttas informaziuns per aultplidader vegnessen dadas era per romontsch, silmeins sin las staziuns dils vitgs romontschs.

..... e rodas

Legend ils plaids suranumnai, pri ord il scazi da plaids dalla viafier han ins forsa saviu tertgar, quei ei gie ils pli sempels plaids, cun quels eis ei bi seludar. Mo tgei far culs plaids ils pli cumplikai, quels dat ei gie gnanc per romontsch. Ei dat els, e sch'ei dess buca els, savess ins scaffir els. Mo nus lein esser realists. Ins sa per exempel buca pretender d'in mistergner ch'empren tut la materia da sia branscha per tudestg – seigi quei lu en scola professiunala ni al plaz da lavur – ch'el drovi tuttenina las expressiuns romontschas. Tgi less pretender che plaids sco:

Spanndorn

Drehherz

Honen

Grenzrachenlehre

Gewindegrenzlehrdorn

Anlassfarbe

Flamm- und Stockpunkt

vegnessien romontschai per il diever dil pievel.

Per quei che nus numnein glatsch, han ils Eskimos in tozzel expressiuns. Il plaid hebraic «shalom» ei translataus el Niev Testament (tudestg) cun buca meins che 15 expressiuns differentas. Per in object ch'ins drova bia, han ins era bia plaids. Quei che la dama dil marcau numna semplamein vacca, ei forsa per il pur ina stiarla u ina mugia ni ina genetscha ni ina mughera ni ina pugniera u ina miseriera.

Ed ussa tier igl auto. Igl auto gioga en nossa veta ina rolla silmeins schi impurtonta sco il puesser. Per quei stuessen nus sespruar, discurrend digl auto e dil traffic, da duvrar ils buns plaids romontschs che ein vegni regalai a nus il decuors dils davos onns. Nus lein sperar che quels che gudognan il paun cun igl auto, seigi quei lu sco garaschist, mecanist ni maschinunz contribueschien il lur per il romontsch. Sco gia menziunau va ei

buca per las pli cumplacadas expressiuns tecnicas, mobein per expressiuns pli semplas, sco nus laics duvrein ellas. Per exempel:

il sferdentader	la tschenta da segirtad
ils freins	il pedal da gas
il schubregiaveiders	il spieghel exteriur
ils uders	il frein da maun
il pegliaculp	la tabla da traffic

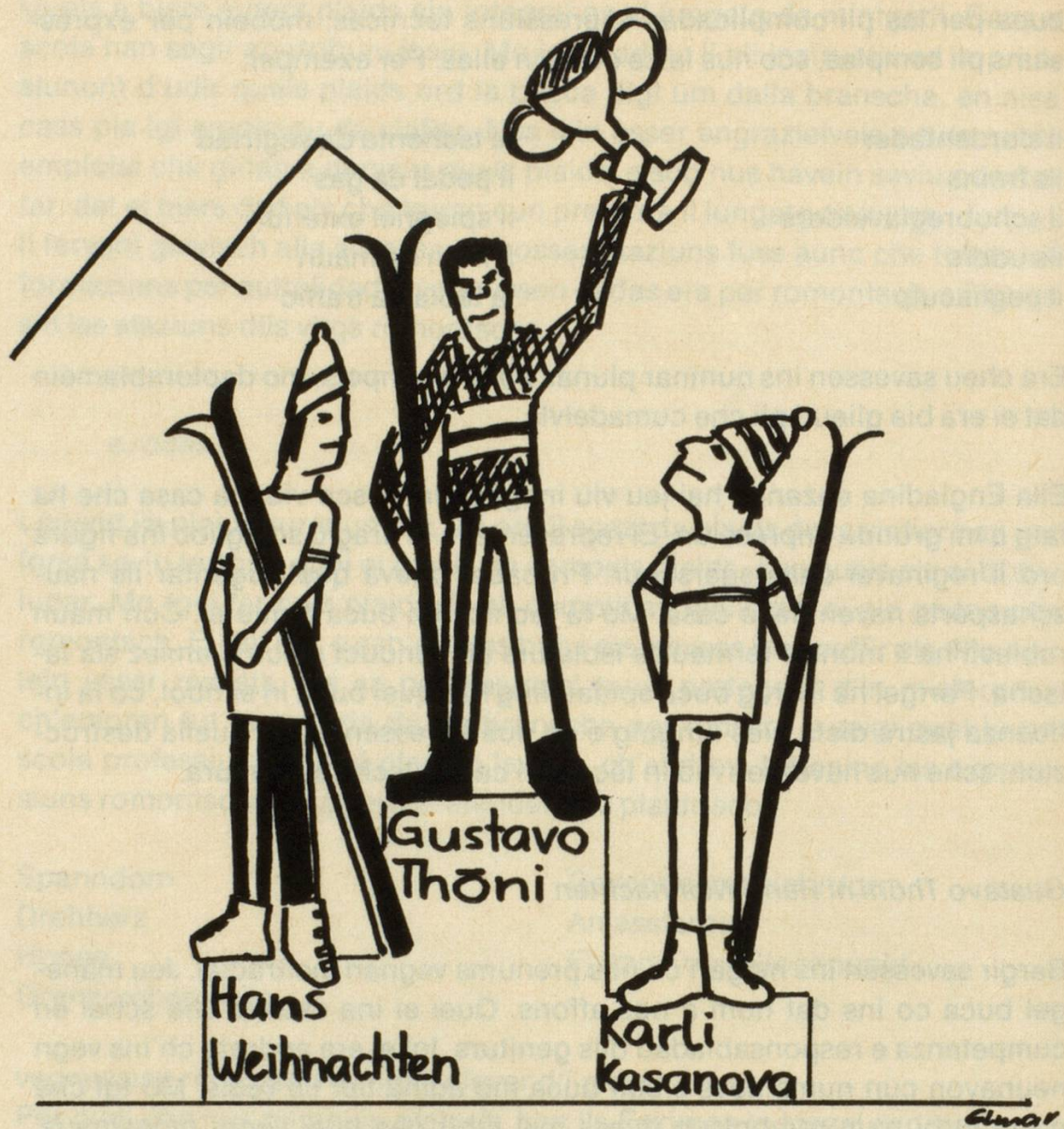
Era cheu savessen ins numnar plunas buns exempels, mo deplorablamein dat ei era bia glied pli che cumadeivla.

Ella Engiadina enzanua hai jeu viu inagada in fresco vid ina casa che ha fatg a mi gronda impressiun. El representava in drag u schiglioc ina figura ord il reginavel dalla sgarschur. Probabel dueva quel fugentar ils nau-chaspéerts naven dalla casa. Mo la tecnica ha buca temiu el. Cun maun rubiesti ha il montur fermau ils isolaturs dil conduct electric amiez sia fatscha. Pertgei ha il drag buca spidau fiug? Ei quei buca in simbol, co la influenza jastra disfa nies lungatg e co nus savessen evitar quella destrucziun, sche nus havessen mo in tec dapli capientscha e premura.

Gustavo Thöni ni Hans Weihnachten

Bargir savessen ins magari co nos prenums vegnan maltractai. Jeu maneggel buca co ins dat num a nos affons. Quei ei ina caussa che schai en cumpetenzza e responsablada dils geniturs. Igl ei era endretg ch'ins vegn neunavon cun nums novs e stat buca mo adina tier ils vegls. Mo tgi che porta in bi num romontsch duess mai lubir che quel vegni tudestgaus. Seigi quei lu a bucca, en correspondenzas ni sin formulars.

Ina legra episodada pervia d'in prenum ei succedida igl onn 1970 a caschun dil campiunadi mundial dalla FIS (Federaziun Internaziunala da Skis) ella val Gardeina. Gustav Thöni da naziunalitad taliana, mo sco tiroles, da lungatg mumma tudestg, cumpara ellas gliestas ufficalas sco Gustavo. Protests da vart tudestga: Thöni hagi num Gustav e buca Gustavo. Ils Talians insistan che per els hagi el num Gustavo. Sinaquei manegia in schurnalist tudestg, els, ils schurnalists tudestgs sappien era buca comunicar a casa ch'il niev campiun mundial da slalom senumni Hans Weihnachten. Els stoppien era setener vid Jean-Noël (Augert). (Jean = Hans, Noël = Weihnachten). Ina risada, ed ord il Gustavo ei vegniu puspei in Gustav. Haveis

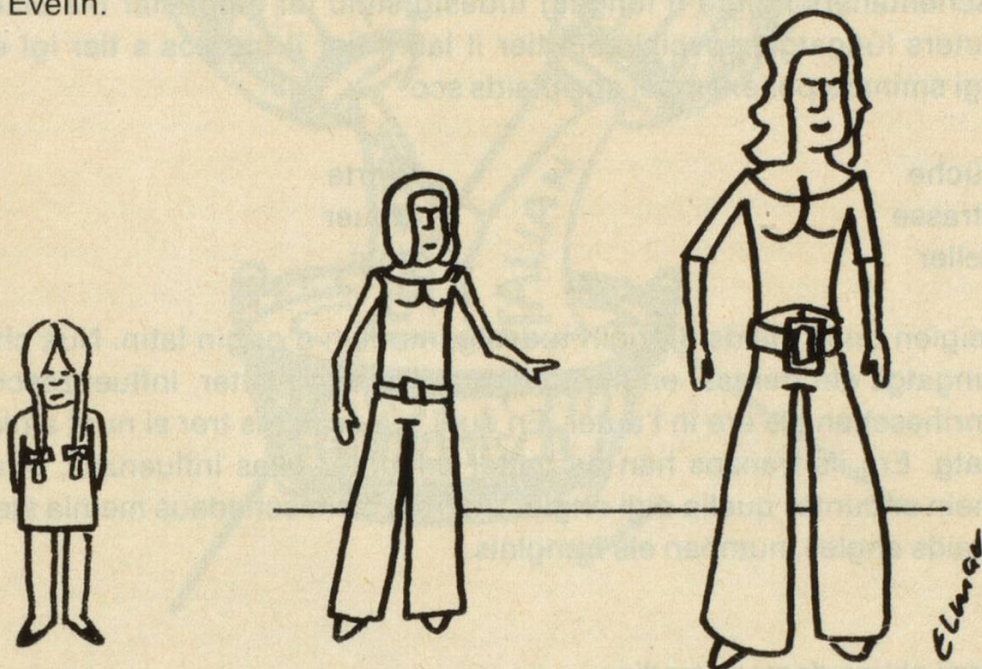

vus gia viu in luvrer talian che sescriva Josef ni Johann, buca da far raschieni. Els ein era a nus bia pli simpatics sco Giuseppe ni Giovanni. E nus Romontschs. Nus laschein plascher bia memia bia en quei grau. Entiras litancias da num savessen ins scriver, nua ch'ina persuna ha a casa in num romontsch ed egl jester in num tudestg: il bien Giachen Giusep senumna Jakob, la Catrina Käthi, il Guglielm Willi, la Mengia Monika etc. etc.

Sche nus Romontschs stuein dar suenter en tut e dapertut, astgassen nus silmeins pretender ch'ins laschi nies prenum a nus.

Lein denton finir quei capetel cun entgins vers da Toni Halter:

Sevila, selegra,
Siu gust a mintgin.
Romontsch din ins Eva,
Engles Evelin.

Catrina

Kathrin

Kathi

Co ins pecla

Il psicolog Schjelderup ha constatau tier las gaglinas in cert uorden da piclar. El scriva: «In animal superiur sa perseguitar e piclar in animal inferiur, ferton ch'in animal inferiur, nunche el sesanfli en stan da revoluziun, emprova mai da piclar siu despot.» In tal secuntener social anflan ins era tier ils carstgauns. En certs cerchels dueigi ei quasi esser normal, ch'ils elements tudestgs peclan ils romontschs, perquei ch'els creian dad esser muort lur lungatg superiurs a nus. Quei handergem san ins denton constatar sin igl entir mund. Igl American dil nord cudezza il Mexican, igl Engles cudezza il Scot, il Turitges handregia igl Appenzelles ed il da Cuera mudregia il Sursilvan. Perfin en Surselva dat ei vitgs e valladas che vilentan ils habitonts dad uclauns ed uclivas pli pintgas.

Ina reproscha ch'ins auda il pli bia da nos conburgheis tudestgs ei, che nies lungatg bugli da plaid ed expressiuns tudestgas. Sur dil tschint-schar bein romontsch havein nus gia plidau. Savens creian quella buna glied che mintga plaid che nus duvrein comunablamein, seigi in plaid tudestg, pia in plaid che nus haveien engulau dad els. El decuors dils tschentaners ha era il lungatg tudestg stuiu far empristar bia plaid tier auters lungatgs, specialmein tier il latin, tier il franzos e tier igl engles. Tgi sminass per exempel che plaid sco

Küche
Strasse
Keller

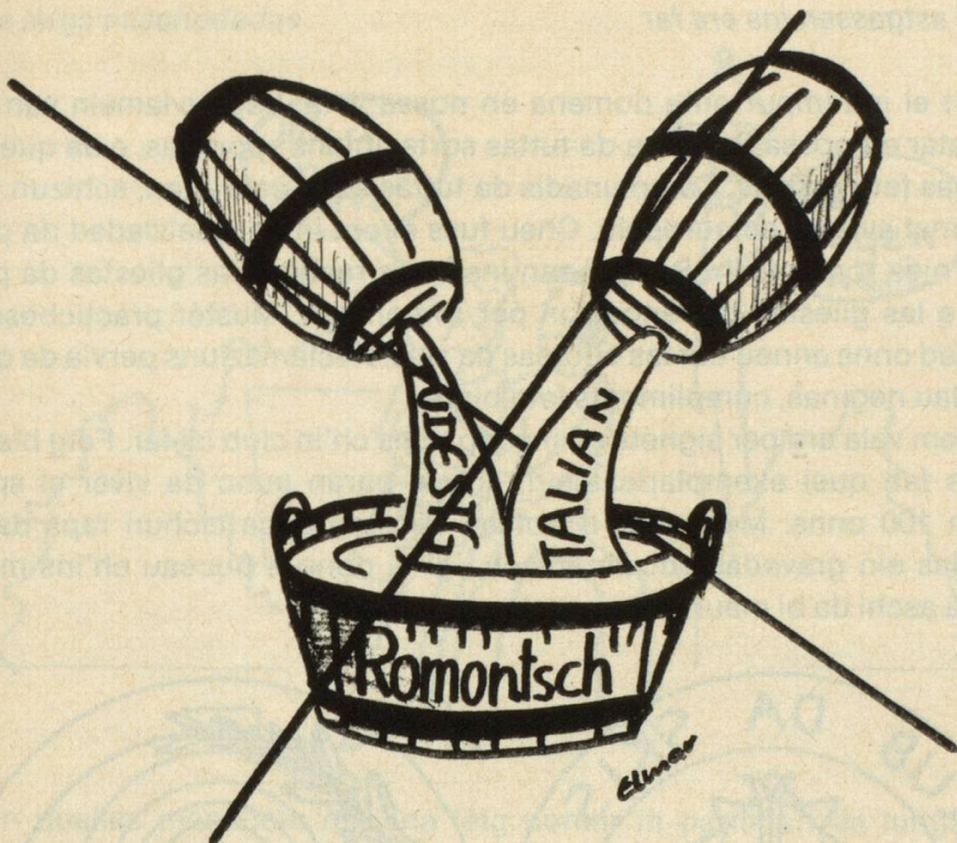
Pforte
Mauer
Vogt

seigien buca plaid d'origin tudestg, mobein d'origin latin. Nua che plirs lungatgs ein derasai en stretg contact in cun l'auter, influenzeschan ed enriheschan els era in l'auter. En quei grau san ins trer si nuot a nies lungatg. Era ils franzos han da batter encunter talas influenzas, principalmein encunter quella digl engles. In franzos mischedaus memia stedi cun plaid engles, numnan els franglais.

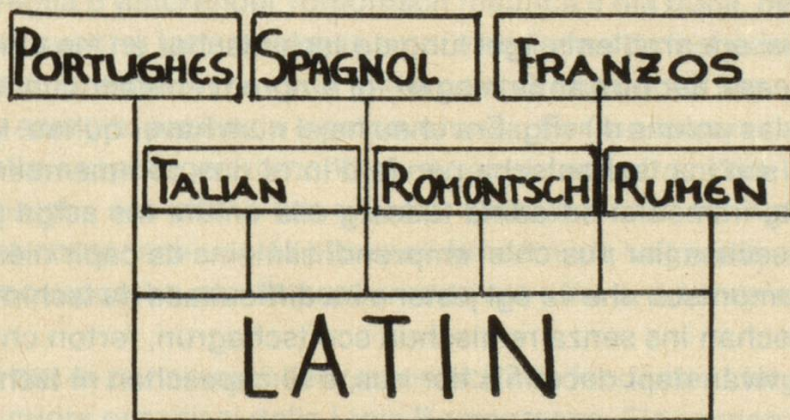
Tgei ch'ins damonda adina

Nies lungatg gauda oreifer interess internaziunal. Ils students e professers che vegnan a studegiar nies lungatg en nossa cuntrada, vegnan bein sin lur quen. Mender stat ei cun outra glied, che s'interessescha era per nies lungatg. Els san magari buca nua seolver e survegnan lu era rispostas leusunter. Ina idea faulsa ch'ins sa constatar fetg savens ei ch'els creian ch'il romontsch seigi ina mischeida da tudestg e talian. Quei ei se-capescha ina gronda errur. La dretga risposta, empau simplificada fuss: il romontsch deriva dil latin che ei semischedaus cun il lungatg ch'ins tschintschava en Rezia, perquei numn'ins el retoromontsch. Il pli datier dil romontsch stattan ils auters lungatgs neolatins, il portughes, il spagnol, il franzos, il talian ed il rumen.

Ina secunda damonda, alla quala biars san era buca dar risposta ei: Tgein ei il ver romontsch, quel dalla Engiadina, il surmiran ni il sursilvan? Ina risposta directa a quella damonda dat ei buc. Tuts treis ein vérs romontschs, mintgin ha giu in agen svilup. Deplorablamein essan nus Romontschs buca vegni ad in lungatg da scartira unit. Cheu savessen ins forse aunc allegar che dils Romontschs el Grischun, tschontschien bia-

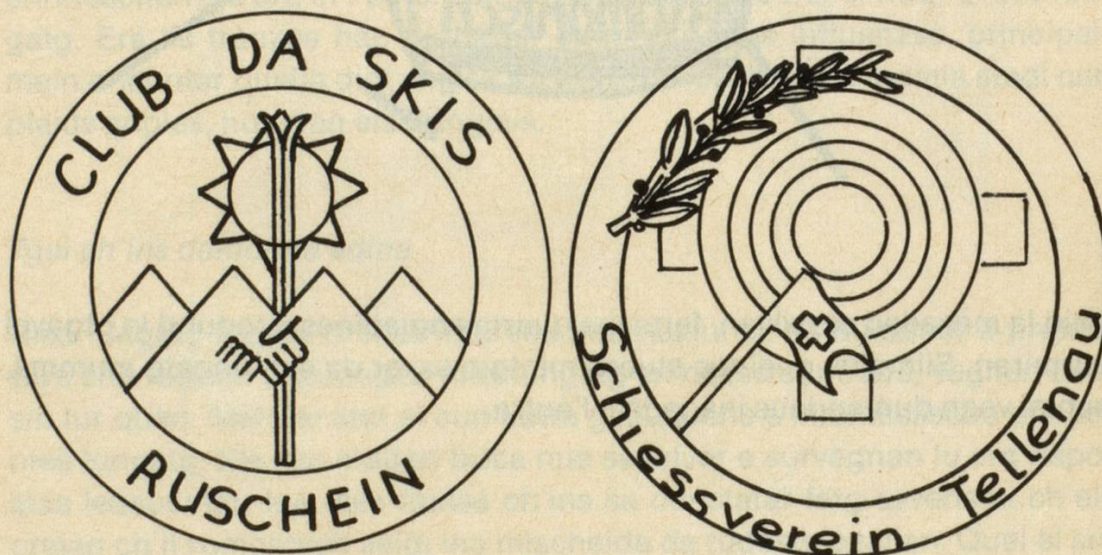
bein la mesadad sursilvan, ferm ina quarta engiadines e rodund in otgavel surmiran. Silmeins quei tec stuess mintgin saver da siu lungatg mumma, sch'el vegn dumandaus inagada u l'autra.

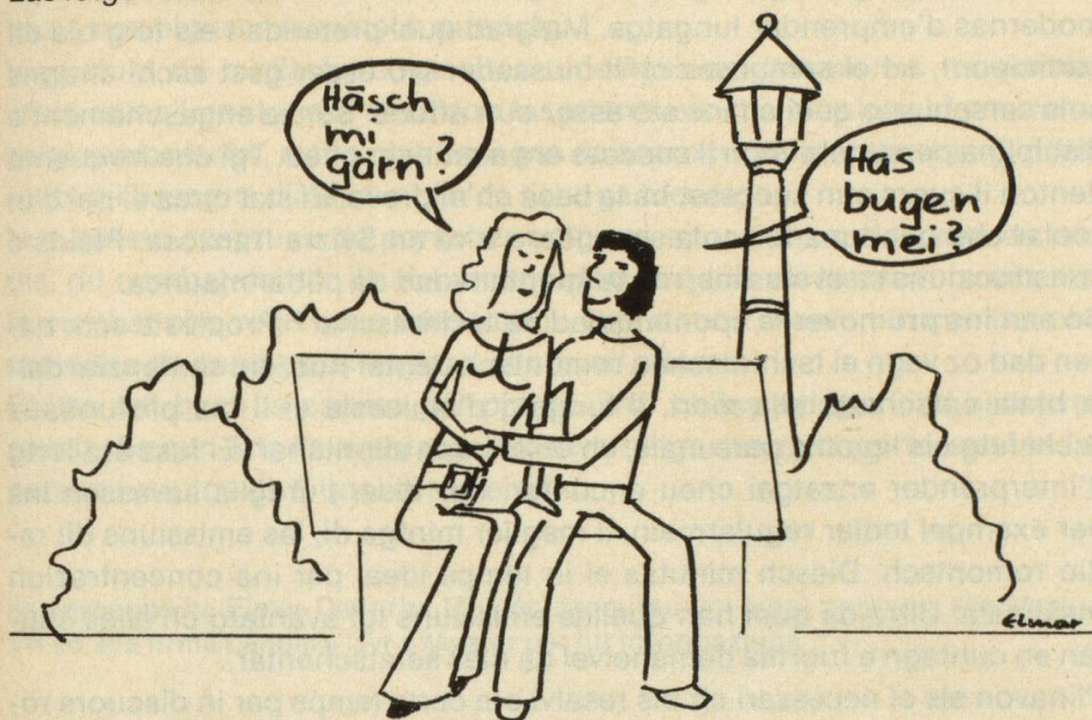
E quei astgassen ins era far ...

Il sport ei ina impurtonta domena en nossa veta. Legreivlamein san ins constatar en nossa Surselva da tuttas sorts uniuns sportivas, e da quellas entginas fetg activas. Campiunadis da tuttas sorts sebrattan, schizun tals da format svizzer ed europeic. Cheu fuss ei era ina pusseivladad da propagar nies romontsch. Pertgei san ins buca redeger las gliestas da partenza e las gliestas da rangaziun per romontsch. Mustér practichescha quei dad onns enneu tier las cuorsas da skis. Reclamaziuns pervia da quei ha ei dau neginas, compliments fetg biars.

Il medem vala era per signets ed inscripziuns ch'in club lai far. Fetg biaras uniuns fan quei exemplaricamein, autras paran aunc da viver el spért d'avon 100 onns. Medaglias e trofeas cuostan buca tschun raps dapli, sch'ellas ein gravadas en romontsch. Igl ei donn e puccau ch'ins mun-chenta aschi da bi maun talas caschuns.

Magari dat ei era problems, tgei lungatg tshintschar en ina uniun. Igl jester che secasa tier nus anfla magari igl emprem contact cun la popula-ziun entras las uniuns dil vitg. Era cheu ha ei num haver quita. Igl ei buca en uorden, sch'ins tshontscha pervia d'in ni dus commembers da lungatg tudestg immediat ed adina tudestg ella uniun. Ins astga pretender dad in che secasa tier nus ch'el emprendi silmeins da capir nies lungatg. In giuven romontsch che va egl jester e ha difficultads da tshintschar tudestg, taxeschan ins senza remischun sco tshagrund, ferton ch'ei dat tudestgs che vivan dapi decennis tier nus, e ni capeschan ni tshontschan romontsch.

Cun quellas manegein nus ina lètg denter in partenari da lungatg romontsch ed in da lungatg tudestg. Igl ei clar e secapescha ch'ins tschontscha en ina tala situaziun tudestg. Tgi less pretender enzatgei auter? Secasan ins ella Bassa vegn la part tudestga buca a pitir ton, ch'ella cape-scha buca il lungatg mumma da l'auter, schegie ch'ei dat difficultads a caschun dallas visetas a casa ed el vitg dalla part romontscha.

Secasan ins en territori romontsch, porta la part romontscha ina gronda responsabladad, che l'auter imprendi romontsch. Reussescha quei buc, vegn ella a pitir sia entira veta. Ella sesenta magari stuschada d'in maun ed isolada.

La bunaveglia d'emprender romontsch manca il bia buca, denton bettan ins magari suenter las empremas emprovas la faultsch el canvau. Ins emblida che imprendi in lungatg ei ina cussa che cuoza onns ed onns. Ei drova pia energia, pazienza e perseveronza. Per ina mumma eis ei impurtont ch'ella sappi leger romontsch e sappi las cefras dad in entochen tschien sin che ses affons van a scola. Quei ei in minimum che vegn savens buca contonschius. Ha ella quei fundament, vegn ella, aschilunsch ch'ella s'occupescha cun ils pensums da ses affons, ad imprendi bia romontsch.

Tgei vias dat ei per imprendi romontsch? In fundament fetg stabil porchan ils cuors organisai dalla Ligia Romontscha. Els vegnan dai periodi-

camein en mintga vitg pli grond ed ein concepi tenor las metodas las pli modernas d'emprender lungatgs. Malgrad quei pretendan els fetg bia dil participont, ed ei semuossa ch'il mussader sto esser gest aschi stregns culs carschi sco quei ch'ins sto esser cun affons. Senza engaschament e disciplina persunala vegn il success era a muncar cheu. Tgi che frequenta denton il cuors cun success, ha la basa ch'el drova. El stat circa el pei d'in scolar che banduna la scola secundara e va en Svizra franzosa. Plaids e construcziuns sa el massas, mo la spontanadad da plidar maunca.

Co san ins promover la spontanadad da tschintschar? Propiests sco: naven dad oz vegn ei tschintschau romontsch denter nus, ein sentenziai dalla biala entschatta alla mort. Il lungatg d'amicezia ei il bia profundaus aschi fetg els ligioms persunals, ch'el lai buca allontanar. Ei fuss era iertg d'interpreter enzatgei cheu encunter. Per disar l'ureglia savessen ins per exempel tedlar regularmein, il meglier mintga di, las emissiuns dil radio romontsch. Diesch minutas ei in temps ideal per ina concentraziun maximala. Ultra da quei han quellas emissiuns igl avantatg ch'ellas statan en cuntegn e fuorma damaneivel da nies sefatschentar.

Plinavon eis ei necessari ch'ins resalvi era certs temps per in discuors romontsch. Minutas less jeu dir, buca uras. Pertgei savessen ins buca dir: mintga di vegn ei tschintschau tschun minutas intensivamein romontsch. Ni pertgei savessen ins buca reservar ina tschavera ad jamna nua ch'ei vegness tschintschau romontsch? Ni leger comunablamein ina ni duas gadas ad jamna in artechel romontsch ord la gasetta. Tut caussettas pintgas che pretendan denton ina immensa consequenza. Silmeins alla entschatta.

Igl ei segir era in act da vertid sche nus intermediein als jasters nies lungatg. Els han aschia bia pli lev da s'acclimatisar tier nus. Il bia fan els grev avunda, senza quella barriera.

E per finir

Normalmein fineschan ins in artechel cun in tun reconcilient. Quei seprovel jeu era da far, lessel denton aunc menziunar avon duas caussas che stattan a mi sil stumi. Eis ei buca ina discriminaziun da nies lungatg, sch'il persunal da nos spitals ei buca habels da tschintschar in pèr brustgas romontsch cun nos affons pigns che ston serender en spital. Tgi che ei staus sez da pign en spital, ni ha giu affons en spital, sa con bein ch'ei fa, sch'els han enzatgi entuorn els che sa discuorer cun els ro-

montsch. Emploiai ch'ei vetas da glied el medem spital fagessen cheu-
tras a nos pigns in survetsch nundetg.

Viagiatur da cudischs e gasettas tudestgas astgassen nus ruasseivla-
mein complimentar ord casa cun far attents els che nies lungatg mumma
seigi romontschs, e che nies basegns da seprocurar litteratura seigi diffe-
rents dil basegns d'ina famiglia da lieunga tudestga.

Nus havein sespruau da porscher entginas situaziuns ord la veta da nos
dis, dil cumbat denter ils elements tudestgs ed ils elements romontschs.
In cumbat che vegn buca menaus sin veta e mort, denton in cumbat che
pretenda da nus da star lingiers, allerts ed attents.

Ch'ins dat buca la caussa per piarsa, anzi ch'ins selegra dad esser ro-
montschs cun tuts ils avantatgs e disavantatgs che quei porta, san ins far
persenn mintga di. E quei ei legreivel.

Il dessegns ha Elmar Deflorin, Mustér, procurau. Igl autur engrazia alla staziun
VR ed alla firma Landis e Gyr a Mustér per lur informaziuns.